

Lotgevallen van De Bezige Bij in oorlogstijd

Heimelijk is nog niet illegaal

Voorpagina 'Jappenspiegel' (1945)

Hans Renders: Gevaarlijk drukwerk.
Een vrije uitgeverij in oorlogstijd. De Bezige Bij, 256 blz. € 34,90

Sjoerd van Faassen

In april 1943 verscheen als eerste uitgave van De Bezige Bij in een oplage van 500 exemplaren de rijmprent *De achttien doden*. Er verschenen in totaal vier drukken van deze rijmprent met een gezamenlijke oplage van waarschijnlijk vijftienduizend exemplaren. De tekst was van de dichter en journalist Jan Campert, die in januari van hetzelfde jaar in concentratiekamp Neuengamme aan een longontsteking was overleden. Het gedicht was in februari al gepubliceerd in de clandestiene bladen *Het Parool* en *Vrij Nederland*. Over de oorlogsuitgaven van De Bezige Bij verscheen vorige week Hans Renders' *Gevaarlijk drukwerk*. Het is een van de uitgaven waarmee het zestigjarig bestaan van het bedrijf wordt gevierd.

De Bezige Bij was voortgekomen uit een comité van Utrechtse studenten dat

zich inzette om joodse kinderen de oorlog door te helpen. Tot dat comité behoorden Rut Matthijsen, Anne Maclaine Pont, Geert Lubberhuizen en Charles van Blommestein, die allen een belangrijke rol bij De Bezige Bij zouden spelen. Het is de vraag of Lubberhuizen *De achttien doden* wilde uitgeven om te verkopen of dat hij het als smeermiddel wilde gebruiken bij het werven van financiële ondersteuning voor het Kindercomité. Volgens schattingen zette De Bezige Bij tijdens de oorlog minstens achthonderduizend gulden om. Naast het Kindercomité ontvingen ook drukkers, schrijvers en kunstenaars ondersteuning.

Aanvankelijk hield Lubberhuizen, bijgestaan door Matthijsen, zich voornamelijk bezig met het vervalsen van persoonsbewijzen en bonkaarten. Het bedelen om geld voor papier voor zijn vervalsingen bij vermogende relaties begon Lubberhuizen echter te vervelen. Daarom zon hij op mogelijkheden een andere manier van fondswerving aan te boren. Begin 1943 bracht Maclaine Pont een getypte versie van Camperts gedicht mee. Zij had die waarschijnlijk gekregen van haar oom H.J. Bouman, die bevriend was met schrijvers als Victor van Vriesland, A. Roland Holst, J.C. Bloem en Clara Eggink, die zowel met Bloem als met Campert getrouwd was geweest.

Lieflijkheid

Camperts klassieke gedicht had zoals bekend een duidelijk verzetskarakter, met een strofe als 'O lieflijkheid van lucht en land/ van Hollands vrije kust - /ééns door den vijand overmand, /vond ik geen uur meer rust; /wat kan een man, oprecht en trouw, /nog doen in zulk een tijd? /Hij kust zijn kind, hij kust zijn vrouw /en strijdt den ijdel en strijdt.'

De eerste clandestiene uitgave in Nederland was waarschijnlijk een uitgave van het gedicht *Het jaar 1572* van Martinus Nijhoff door De Blauwe Schuit in Groningen. Ook deze rijmprent was een uitgave met een duidelijk politiek karakter, maar dat was een uitzondering. De Bezige Bij is met haar bijna 80 uitgaven de grootste clandestiene uitgeverij geweest. Maar De Bezige Bij onderscheidt zich niet alleen door het relatief grote aantal uitgaven, maar vooral ook door het uitgesproken politieke karakter van

Omslag 'Moffenspiegel' (1944) met karikaturen van Karel L. Links

een aanzienlijk deel daarvan.

Er was een onderscheid tussen clandestien en illegaal drukwerk. Het laatste was rechtstreeks tegen de bezetters gericht. Een uitgever als A.A.M. Stols staat weliswaar al met al voor 71 clandestiene uitgaven in de boeken, maar daarvan zijn er met enige goede wil slechts vijf als illegaal aan te merken, gericht tegen de bezetter. De noodzaak van uitgaven van beperkte omvang in kleine oplage werd voornamelijk ingegeven door paperschaarste. Het doel was ook de censuur van het in november 1940 opgerichte Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, en na mei 1942 het verplichte lidmaatschap van de Nederlandsche Kultuurkamer, te omzeilen. Veel zorgen maken de meeste auteurs en drukkers zich niet: vaak tref je in colofons onbekommerd hun namen aan.

Ijdeluiterij

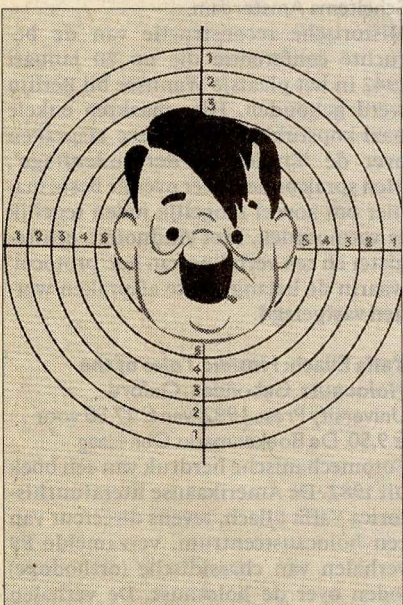
De journalist en schrijver H.M. van Randwijk deed tijdens de oorlog in *Vrij Nederland* het merendeel van de clandestien uitgegeven bundeltjes af als 'esthetische ijdeluiterij'. Klaas Heeroma, als uitgever zelf goed voor 16 clandestiene uitgaafjes, zag achteraf ook weinig heldhaftigs in de meeste publicaties. Hij verdacht de uitgevers ervan dat ze die vooral om zakelijke redenen publiceerden. W.G. Hellinga die mede verantwoordelijk was voor de Vijf Ponden Pers, zei later: 'Er was geen moed voor nodig voor het doen verschijnen van deze boekjes en evenmin voor het verspreiden ervan.'

Renders besteedt in zijn boek veel aandacht aan dit onderscheid tussen clandestiene en illegale publicaties, maar hij stuit op het feit dat de bezetter een inconsequente houding tegenover clandestiene uitgaven aannam. Zelfs over het voor zijn doen felle gedicht *De doode zwanen* van S. Vestdijk, geschreven tijdens zijn gevangenschap in het gijzelaarskamp in Sint-Michiëlsgestel na de executie van een aantal gijzelaars, wordt midden 1943 door een van de uitgevers van De Blauwe Schuit gezegd: „Gevaar” zit in laatstgenoemde dingen heelemaal niet’.

Gevaarlijk drukwerk bestaat uit drie gedeelten. In het eerste deel beschrijft Hans Renders op liefdevolle wijze de geschiedenis van De Bezige Bij. Renders baseert zich daarbij natuurlijk op Richter Roeg-

holts *De geschiedenis van De Bezige Bij* (1972) en op Wim Wennekes' biografie van Geert Lubberhuizen, maar voegt op grond van archiefonderzoek veel nieuwe gegevens toe. Het derde deel van Renders' bijzonder fraai vormgegeven studie omvat een bibliografie van alle uitgaven van De Bezige Bij uit de periode 1943-1945. Ik had graag gezien dat die bibliografie chronologisch in plaats van alfabetisch was, omdat je op die manier beter kan zien hoe de uitgeverij zich tijdens de oorlog ontwikkelde, maar de bibliografie bevat een rijkdom aan nieuwe gegevens en vermeldt als vondst zelfs een gestencilde uitgave van een verhandeling over de naoorlogse inrichting van Nederland, die nooit eerder genoemd is.

Het derde deel vormt in meerdere opzichten het hart van het boek en behelst een uitvoerige en overvloedig geïllustreerde opsomming van de door De Bezige Bij uitgegeven rijmprenten, spreuken, plaquettes en plaatwerken, zoals een integraal afgedrukte *Moffenspiegel* van Karel Links, die alleen al Renders' titel *Gevaarlijk drukwerk* rechtvaardigt. Deze drie onderdelen tezamen maken dit boek voor lange tijd het standaardwerk over de oorlogsuitgaven van de belangrijkste clandestiene uitgeverij.

Karikatuur uit 'Moffenspiegel'

Omslag 'It's for Oranje' (1944) Illustraties uit besproken boek